

Sebastian Drabik

Kraków

Baza archiwalna do badania dziejów PZPR na przykładzie Krakowa

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) przez cały okres swego formalnego funkcjonowania (1948–1990) była najważniejszym ogniwem władzy, wywierającym wpływ na wszystkie dziedziny życia społecznego. W systemie komunistycznej dyktatury partia rządząca (ugrupowania satelickie Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne odgrywały rolę politycznej dekoracji, choć na poziomie powiatowym i gminnym wpływy PZPR były słabsze niż koncesjonowanych ludowców) decydowała *de facto* o wszystkim. Formalne umocowanie w konstytucji PRL otrzymała jednak dopiero w 1976 r. (zapis o „przewodniej sile narodu”)¹. Przez całe powojenne półwiecze podejmowała wszystkie najważniejsze decyzje dotyczące funkcjonowania administracji państwowej, gospodarki, organizacji i zreszeń, szkolnictwa (od przedszkoli i żłobków po uczelnie wyższe), wymiaru sprawiedliwości itp., i to zarówno na poziomie centralnym, jak i lokalnym. Dla nas interesujące będą przede wszystkim struktury PZPR w województwie krakowskim. We wspomnianym okresie teren województwa krakowskiego uległ zasadniczej zmianie po tzw. reformie administracyjnej Gierka z maja 1975 r.² Po tej dacie wspomniane województwo ograniczało się właściwie tylko do terenów wokół miasta (pozostałe obszary przeszły do województw: katowickiego, nowosądeckiego i tarnowskiego). Poznanie funkcjonowania partii komunistycznej na poziomie regionalnym jest na pewno bardzo ważnym elementem badania najnowszych dziejów Polski, jak też może posłużyć do szerszych studiów monograficznych nad samą PZPR.

Jeśli chodzi o zasób archiwalny dla interesującego nas zagadnienia, podstawową rolę odgrywają materiały zgromadzone w Archiwum Państwowym w Krakowie (APKr) Oddział IV, w Archiwum Krakowskiego Oddziału IPN w Wieliczce, a także w zakresie kontaktów z centralą sektor sprawozdawczy KC PZPR znajdujący się w ramach Zespołu KC w Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. W pewnym ograniczonym zakresie można również skorzystać

---

¹ Dz.U. 1976, nr 7, poz. 36, Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, jednolity tekst z 16 II 1976 r. Chodzi zwłaszcza o artykuł 3 ust. 1, który otrzymał następujące brzmienie: „Przewodnią siłą polityczną społeczeństwa w budowie socjalizmu jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”.

² Reformę zwaną też gierkowską przeprowadzono w oparciu o „Ustawę z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych” (Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91).

w ramach badania mechanizmów propagandowych z kwerendy ówczesnej prasy partyjnej (na interesującym nas terenie była to „Gazeta Krakowska”). Zanim przejdziemy do analizy wspomnianych powyżej zasobów archiwalnych, musimy zwrócić uwagę na kilka kwestii merytorycznych. W partii komunistycznej w sprawach wewnętrznych formalnie wszystkie zagadnienia regulował Statut PZPR (przyjęto go na tzw. kongresie zjednoczeniowym Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej w grudniu 1948 r. w Warszawie, potem przy okazji kolejnych zjazdów partii ulegał on nieznacznym modyfikacjom)³. Jednak w praktyce najważniejsza była zasada tzw. centralizmu demokratycznego. Pod tym dziwacznym eufemizmem kryła się praktyka bezwzględnego podporządkowania ogniwi niższego szczebla wyższemu. Te wyższe (w przypadku województwa był to formalnie komitet wojewódzki, *de facto* zaś egzekutywa i sekretariat KW) miały prawo nie tylko zmian wszelkich decyzji podjętych przez niższe instancje, ale także mogły je rozwiązać i powołać na nowo. Drugim charakterystycznym rysem partii była tendencja do zajmowania się każdym najdrobniejszym aspektem życia społecznego, gospodarczego itp. (przykładem może być cyklicznie omawiana na posiedzeniach gremiów partyjnych akcja żniwno-omłotowa)⁴. Z tą sprawą związana była z kolei tzw. zasada nomenklatury, sprowadzająca się do tego, że to PZPR decydowała o obsadzie kadrowej właściwej wszystkim stanowisk w różnych instytucjach i organizacjach w kraju⁵. Jeśli chodzi o strukturę PZPR na poziomie wojewódzkim, pozostała ona zasadniczo taka sama przez badany przez nas okres (jedyne poważne zmiany miały miejsce w 1975 r.). Najniższe ogniwo organizacyjne stanowiła podstawowa organizacja partyjna (POP). Istniały także tzw. oddziałowe organizacje partyjne (OOP) oraz tworzone w miejscach, gdzie było mało członków PZPR, grupy partyjne (występowały też czasem w pewnych instytucjach), zwane też terenowymi, oraz tworzone z myślą o późniejszym przekształceniu w POP grupy kandydackie. Warto tutaj od razu zaznaczyć, że wszelkie wewnątrzpartyjne zestawienia i ankiety statystyczne rozróżniały dwie podstawowe kategorie osób związanych z partią: członków i kandydatów. POP podlegały wyższym instancjom występującym na danym terenie czy w danej instytucji, zakładzie pracy itp. Tak więc wiejskie organizacje podstawowe podlegały komitetom gminnym (KG), a w latach 1954–1972 komitetom gromadzkim. Z kolei POP w zakładach i przedsiębiorstwach były podporządkowane komitetom zakładowym (istniały tylko tam, gdzie liczba członków i kandydatów przekraczała 400 osób)⁶. W latach 1948–1975 najważniejszym ogniwiem pośrednim między władzami wojewódzkimi a terenem były komitety powiatowe (KP). W województwie krakowskim prawa organizacji powiatowej miał też komitet fabryczny (KF) Huty im. Lenina (HiL). Po reformie administracyjnej, kiedy zniknęły powiaty, utworzono w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku tzw. rejonowe organizacje partyjne, które miały wypełnić lukę po powiatach. Oprócz wspomnianych działały także w tym okresie tzw. komitety miejskie (tylko w większych wydzielo-

³ W tym artykule korzystam ze *Statutu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez VI Zjazd PZPR w grudniu 1971 r.*, Warszawa 1974.

⁴ Archiwum Państwowe w Krakowie [dalej: AP Kr], Zespół Komitet Wojewódzki PZPR — Egzekutywy [dalej: KW PZPR — E], Informacje o akcji żniwno-omłotowej i przygotowaniach do jesiennej kampanii siewnej w województwie krakowskim, sygn. 51/IV/61, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z 1 IX 1961, k. 180–212.

⁵ Na terenie województwa kwestie te regulowała m.in. „Uchwała Egzekutywy KW PZPR w Krakowie z dnia 11 maja 1965 r. w sprawie pracy z kadrami instancji i organizacji partyjnych”, AP Kr, KW PZPR — E, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dnia 11 V 1965 r., sygn. 51/IV/78, k. 91–107.

⁶ *Statut...*, s. 10.

nych miastach lub uznanych za ważne, np. Kraków, Krynica, Zakopane, Jaworzno, Tarnów) oraz komitety dzielnicowe (KD) istniejące tylko w Krakowie. Na poziomie wojewódzkim najważniejsze organy to wspomniane już Sekretariat, Egzekutywa i KW. Warto dodać, że niestety nie wszystkie dokumenty wytworzone przez poszczególne struktury i organy PZPR zachowały się w archiwach. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. doszło do świadomego niszczenia akt lub bezprawnego przywłaszczenia ich przez osoby prywatne. Mogę tu podać na przykład spis delegatów na konferencję sprawozdawczo–wyborczą w styczniu 1956 r., którego brak w aktach⁷.

Po tym krótkim wprowadzeniu przechodzę do właściwego tematu, tzn. omówienia bazy źródłowej do badań nad wojewódzką organizacją PZPR na przykładzie województwa krakowskiego. Zaczniemy od APKr. Najważniejsze zgromadzone tam materiały dotyczące poziomu wojewódzkiego partii to przede wszystkim zespoły:

Archiwum Państwowe

Konferencje sprawozdawczo–wyborcze w wojewódzkiej organizacji partyjnej

Zachowały się materiały zarówno z samych konferencji sprawozdawczo–wyborczych odbywanych zgodnie ze Statutem co dwa lata (1949, 1950, 1953, 1954, 1956, 1957, 1960, 1962, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975 — marzec i listopad po reformie administracyjnej, 1978, 1979, 1981, 1984, 1986, 1989, choć zdarzały się odstępstwa od tej reguły), jak i konferencji wyborczych delegatów na zjazdy partii (1954, 1959, 1964, 1968, 1971, 1975, 1980, 1981, 1986)⁸. Dokumentacja ta zawiera stenogram z konferencji, protokoły komisji skrutacyjnej (liczącej głosy), wnioskowej oraz tzw. komisji matki sprawdzającej ważność mandatów osób reprezentujących na konferencji poszczególne organizacje partyjne, a także ustalającej listę kandydatów do władz⁹. Dołączone były również sprawozdania z działalności władz wojewódzkich partii od ostatniej konferencji oraz referat wprowadzający pierwszego sekretarza KW. Dokumentacja dotycząca konferencji ma bardzo duże znaczenie, jeśli chodzi o aspekt biograficzno–statystyczny. W załączanych do stenogramów spisach delegatów i członków nowo wybranych władz partyjnych były zawarte podstawowe informacje dotyczące wieku, wykształcenia, wykonywanego zawodu, stażu członkowskiego lub kandydackiego w PZPR, zajmowanego dotychczas stanowiska w aparacie partyjnym i/lub w administracji państwowej, gospodarce, oświacie itp. Często są także opisy dotyczące wątków biograficznych przedstawiane przez samych kandydatów do władz. Interesujące dla badacza są także dane zawarte w sprawozdaniach przedstawianych przez pierwszego sekretarza KW. Dotyczą one stanu osobowego partii, jego zmian, upartyjniienia poszczególnych środowisk, szkolenia partyjnego, a także wykluczeń, skreśleń i innych kar partyjnych. Konferencje były także najszerszym forum dyskusji dla uczestników obrad i delegatów. Poza tzw. okresami kryzysowymi (1956, 1970, 1980–1981) skupiały się one głównie na lokalnych problemach, choć na

⁷ APKr, KW PZPR — Konferencje, protokół z V konferencji sprawozdawczo–wyborczej wojewódzkiej organizacji PZPR w województwie krakowskim 15–16 I 1956 r., sygn. 51/I/9, k. 1–79.

⁸ J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1948–1988. Kraków–Nowy Sącz–Tarnów*, Kraków 1988, s. 64–74.

⁹ Korzystam tutaj przykładowo z materiałów VI Konferencji Sprawozdawczo–Wyborczej wojewódzkiej organizacji PZPR, która odbyła się w kwietniu 1957 r. AP Kr, KW PZPR — Konferencje Sprawozdawczo–Wyborcze [dalej: KW PZPR — KS–W], sygn. 51/I/9, 10, Stenogram i protokół z VI Konferencji Sprawozdawczo–Wyborczej PZPR w Krakowie z 14–16 IV 1957 r., k. 300–350.

podstawie dokumentacji z obrad tych gremiów można ustalić, kto kogo w partii „mniej lub bardziej lubił”. Oprócz wojewódzkich były także powiatowe, miejskie, dzielnicowe, gminne i zakładowe konferencje sprawozdawczo-wyborcze, spełniające podobne funkcje jak wojewódzkie. Tam również znajdują się interesujące dane statystyczne dotyczące danego terenu.

Plena KW

Plena KW zwoływane w przerwach między konferencjami zgodnie z formalnymi zapisami w statucie partii stanowiły najwyższą instancją partyjną w województwie, w praktyce jednak plenarne posiedzenia miały charakter raczej propagandowy. Zasadnicze decyzje podejmowała bowiem Egzekutywa i Sekretariat KW. Nie zmienia to faktu, że materiały z plenów są czasem bardzo interesujące. Pierwsze plenarne posiedzenie KW zwoływane było zazwyczaj w ostatnim dniu konferencji, następne odbywały się po kilka razy w roku. Zachowały się z nich stenogramy oraz załączniki dotyczące szerokiego spektrum spraw: od wewnątrzpartyjnych po plany gospodarcze, rozwoju miast, demografii¹⁰. Najbardziej wartościowe są zapisy z plenów odbywanych po zmianach politycznych PRL. Chodzi o okres popaździernikowy (1957–1960), początek rządów ekipy Gierka (1970–1972), a także o burzliwe lata 1980–1981 okresu „Solidarności” i stanu wojennego. Przebijają z nich wtedy wyraźnie konflikty i ostra dyskusja. Dokumentacja z plenów jest istotnym uzupełnieniem informacji, które można uzyskać z dokumentów dotyczących konferencji sprawozdawczo-wyborczych.

Egzekutywa KW

Egzekutywa KW, nazywana przez Lucjana Motykę „małym biurem politycznym województwa”, mimo skromnego miejsca w statucie była najważniejszym organem wykonawczym partii na poziomie wojewódzkim¹¹. Tutaj zapadały najważniejsze decyzje dotyczące polityki kadrowej partii, obsadzania stanowisk nomenklaturowych, kierowania *de facto* (poprzez członków PZPR) działaniami administracji publicznej, zakładów przemysłowych, spółdzielni rolniczych, szkół, wymiaru sprawiedliwości, koncesjonowanych organizacji, prasy, radia, telewizji itp. Oczywiście zakres kompetencji był ściśle ustalany z Biurem Politycznym KC PZPR. Temu ostatniemu podlegały takie instytucje, jak przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej, prezes Sądu Wojewódzkiego, prokurator wojewódzki, komendant wojewódzki MO, decydowało też ono o obsadzie partyjnej najważniejszych uczelni (UJ, AGH) czy też zakładów przemysłowych (Huta im. Lenina). Mimo tych ograniczeń zakres działania egzekutywy był bardzo szeroki. Posiedzenia tego organu były bardzo częste (nie rzadziej niż dwa razy w tygodniu, jak mówił regulamin krakowskiej egzekutywy z 1965 r.)¹². Oprócz stałych członków uczestniczyli w nich ludzie zapraszani w związku z konkretną rozpatrywaną akurat sprawą. Prowadzono starannie dokładne protokoły z każdego posiedzenia. W wypadku województwa krakowskiego protokoły z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. zawierają znacznie bogatsze informacje niż te późniejsze; po 1970 r. stają się one rutynowym i formalnym

¹⁰ Informacje na podstawie przykładowego plenum KW PZPR w Krakowie z maja 1966 r. AP Kr, KW PZPR — Plena, sygn. 51/II/76, Stenogram i protokół z Plenum KW z 23 V 1966 r., k. 100–130.

¹¹ Statut wspominał jedynie o tym, że „Egzekutywa jest organem wykonawczym Komitetu Wojewódzkiego”. *Statut...*, s. 84.

¹² AP Kr, KW PZPR — E, protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dnia 1 IV 1965 r., Regulamin Pracy Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie z 1 IV 1965 r., 51/IV/78, k. 70–80.

zapisem nieoddającym emocji występujących w czasie obrad¹³. Jeśli chodzi o załączniki do protokołów egzekutyw, mamy tutaj całą gamę sprawozdań przedstawianych przez różne szczeble aparatu partyjnego: okresowe kontrole poszczególnych powiatowych — a potem rejonowych — organizacji partyjnych, sprawozdania Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej i Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej, materiały przedstawiane przez poszczególne wydziały, zwłaszcza ankiety statystyczne dotyczące PZPR przygotowywane przez Wydział Organizacyjny. Przez pryzmat egzekutyw widać wyraźnie, jak ogromny wpływ na życie społeczne miała partia komunistyczna. Regularnie przychodzili na te posiedzenia sędziowie, prokuratorzy, kuratorzy oświaty, dyrektorzy przedsiębiorstw (także formalnie bezpartyjni), przedstawiciele uczelni, teatrów. Najczęściej musieli oni przedstawiać dokładnie swoją działalność i byli oceniani, czy „działają po linii partii i rządu”. Wnikliwość partyjnych decydentów była ogromna. Rozpatrywano każdy aspekt funkcjonowania danej instytucji (od liczby uczniów w szkole po repertuar teatrów). Bardzo ważnym instrumentem realizowania polityki kadrowej dla egzekutywy (nie tylko w kwestiach wewnątrzpartyjnych) było w Krakowskim tzw. Biuro Kadr (istniejące od 1959 r.). Przygotowywało ono wyciągi z akt osobowych i opinie dotyczące danego człowieka na posiedzenia egzekutywy, oraz omawiało poszczególne kandydatury z danymi wydziałami. Jego materiały zawarte w dokumentacji egzekutyw są niewątpliwie znaczące dla badacza dziejów partii. Studiowanie materiałów z egzekutyw pozwala poznać rdzeń funkcjonowania partii na szczeblu wojewódzkim. To samo odnosi się do organizacji partyjnych niższych szczebli, aż po POP włącznie, z których każda miała swoją egzekutywę.

Sekretariat KW

Sekretariat KW to najmniej sformalizowana, a jednocześnie jedna z najważniejszych struktur w ramach PZPR na poziomie wojewódzkim. Pierwszy regulamin funkcjonowania tego organu pochodzi dopiero z początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku¹⁴. Protokoły (prowadzone nieregularnie) zachowały się w postaci rękopisów (ołówkiem lub długopisem). Część spraw sekretariat załatwiał bez formalnych posiedzeń tzw. obiegiem. Wszystkie najważniejsze decyzje, które potem formalnie podejmowała egzekutywa, były wstępnie omawiane „na Sekretariacie”. Stanowisko sekretariatu w danej sprawie było często dla egzekutywy miarodajne i fundamentalne. Oczywiście nie zawsze procesowano, tak jakby życzyli sobie sekretarze. Znaczenie sekretariatu wzrosło po 1970 r., kiedy to egzekutywa właściwie zatwierdzała jego decyzje. W materiałach Sekretariatu KW zachowały się odpisy z akt osobowych dotyczące ludzi powoływanych na stanowiska nomenklaturowe zarówno w aparacie partyjnym, jak i poza nim. Poza tym można tam znaleźć wiele instrukcji i wytycznych o charakterze organizacyjnym. W odróżnieniu od egzekutywy sekretariat nie miał żadnego

¹³ Korzystam przykładowo z materiałów wspomnianej już wyżej Egzekutywy KW z maja 1965 oraz z maja 1972 r., AP Kr, KW PZPR–E, Protokół posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z dnia 11 V 1965 r., sygn. 51/IV/79, k. 91–107; ibidem, Protokół z posiedzenia Egzekutywy z 14 XI 1972, sygn. 51/IV/123,124, k. 40–94.

¹⁴ Regulamin pracy Egzekutywy i Sekretariatu KW z 1974 r. APKr, KW PZPR — Plena, stenogram z plenum KW PZPR w Krakowie z 16 I 1974 r., sygn. 51/II/118, k. 30–50, Planowanie i realizacja przedsięwzięć podejmowanych przez Wydziały Komitetu Krakowskiego i instancje pierwszego stopnia PZPR, przyjęte na posiedzeniu Sekretariatu KK z 4 VII 1983 r., APKr, KW PZPR — Sekretariat, protokół z posiedzenia Sekretariatu KK z 4 VII 1983 r., sygn. 91/VI/1 t. 63, k. 50–70, oraz Regulamin pracy KK, Egzekutywy i Sekretariatu z lutego 1984, protokół z posiedzenia Sekretariatu KK z dnia 20 II 1984 r., sygn.91/VI/1t.71, k. 30–40.

formalnego umocowania w statucie. Mimo to, a może właśnie dlatego podejmował kluczowe decyzje, nie ponosząc formalnie żadnej odpowiedzialności. Często na swoje zebrania zapraszał osoby, które miały być potem uczestnikami egzekutywy, co jeszcze bardziej podnosiło jego rzeczyste znaczenie.

Wydziały KW

Wydziały KW, komórki organizacyjne aparatu partyjnego, działały na poziomie zarówno wojewódzkim, jak i na niższych szczeblach (głównie w powiatach). W tym drugim przypadku miały charakter szcztakowy i ograniczały się do zaledwie dwóch–trzech (przeważnie działały tam wydziały Organizacyjny i Ogólny, czasem Rolny lub/i Ekonomiczny). Natomiast jeśli chodzi o poziom wojewódzki, w liczbie wydziałów zachodziły istotne zmiany. W okresie stalinowskim (1948–1956) istniały wydziały: Propagandy, Oświaty i Szkolnictwa, Kultury, Rolny, Ekonomiczny, Komunikacyjny, Handlu i Finansów, Administracyjny, Socjalny, Budowlany, Ogólny i Kobięcy. Poza nimi działały takie jednostki organizacyjne jak Wojewódzki Ośrodek Propagandy, Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu–Leninizmu, Referat Organizacji Wydzielonych, Kartoteka oraz Biuro Listów¹⁵. Po 1956 r. działały następujące wydziały: Propagandy, Ekonomiczny, Rolny, Kultury, Nauki i Oświaty, Komunikacyjny (do 1960 r.), Ogólny, Budownictwa i Administracyjny (te dwa ostatnie od 1960 r.). Utworzono poza tym Referat Historii Partii. Nadal działały także takie jednostki organizacyjne jak: Wojewódzki Ośrodek Propagandy (po reformie administracyjnej z 1975 r. został przekształcony w Krakowski Ośrodek Kształcenia Ideologicznego), Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu–Leninizmu, Referat Organizacji Wydzielonych, Kartoteka oraz Biuro Listów (przekształcone w 1972 r. w Referat Listów i Inspekcji)¹⁶.

Najbogatszą dokumentacją dysponuje Wydział Organizacyjny. Był instrumentem do koordynacji, zarządzania i kontroli wszystkich ogniw wojewódzkiej organizacji partyjnej. Miał najbardziej rozbudowaną strukturę organizacyjną ze wszystkich wydziałów KW. Dzielił się na sektor statystyki i ewidencji, oraz organizacji masowych. Składał się z kierownika, zastępców oraz starszych instruktorów i instruktorów¹⁷. Zachowały się protokoły posiedzeń kierownictwa wydziału, choć nie wszystkie. Nie były one też prowadzone regularnie. Kierownik wydziału był zobowiązany przedstawiać pierwszemu sekretarzowi KW co kilka dni tzw. informację bieżącą dotyczącą wszelkich zdarzeń w terenie. Poza tym pracownicy wydziału sporządzali trzy kwartalne ankiety statystyczne dotyczące stanu osobowego PZPR w województwie oraz roczną ankietę statystyczną (w latach osiemdziesiątych ankietę taką sporządzano co dwa lata). Instruktorzy wyjeżdżali w teren i sporządzali sprawozdania dotyczące kontrolowanych przez siebie organizacji partyjnych, zawierające dane o liczbie i strukturze członków i kandydatów partii oraz o upartyjnienu poszczególnych środowisk i grup społecznych. Dużą rolę odgrywał wydział także w realizacji polityki kadrowej, dostarczając informacji o kandydatach na stanowiska nomenklaturowe. Oczywiście w czasie tzw. lat kryzysowych wydział zamieszczał szczegółowe analizy dotyczące wydarzeń, ich przyczyn i skutków

¹⁵ APKr, KW PZPR — Sekretariat, Projekt Sekretariatu KW nowego ustawienia aparatu i jego struktury, sierpień 1956 r., sygn. 51/VI/51, k. 1–22.

¹⁶ Ibidem, KW PZPR — Egzekutywa, sygn. 51/IV/39, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR z 9 XI 1956 r., k. 250–270.

¹⁷ Korzystam z protokołów i korespondencji merytorycznej Wydziału Organizacyjnego KW w Krakowie z lat 1961–1962. AP Kr, KW PZPR — Wydział Organizacyjny, Korespondencja merytoryczna i protokoły z posiedzeń kierownictwa Wydziału z lat 1961–1962, sygn. 51/VII/89, k. 30–45.

dla PZPR (np. Grudzień 1970). Pozostałe wydziały zajmowały się określoną dziedziną życia społecznego. Zachowały się również protokoły z posiedzeń kierownictw tych wydziałów, analizy pracowników oraz sprawy kadrowe dotyczące poszczególnych sfer, takich jak oświata, kultura, gospodarka itp. Specyficzny był Wydział Ogólny odpowiadający za tzw. gospodarkę wewnątrzpartyjną. Wchodziły tutaj zarówno kwestie związane z budżetem wojewódzkiej partii, opłacalnością składek, administracją nieruchomościami należącymi do PZPR oraz organizacją konferencji, zebrań i różnego rodzaju uroczystości. Najbardziej wartościowe są tutaj bez wątpienia sprawozdania dotyczące składek. Bardzo ciekawe są także preliminarze budżetowe zawierające spisy i szacunek wartości ruchomości i nieruchomości, które partia przejęła po wojnie, naruszając prawa dotychczasowych właścicieli.

Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej i Wojewódzka Komisja Rewizyjna

Ze wszystkich komisji przy KW te dwie miały specyficzne zadania i rzeczywiste znaczenie. WKKP zajmowała się badaniem i orzekaniem w sprawach naruszeń statutu partii. Podlegały jej terenowe komisje partyjne, umieszczone jednak na wybranym obszarze. Miała prawo orzekać kary partyjne od nagany po wydalenie włącznie. Dzieliła się na kilka zespołów orzekających¹⁸. Rozpatrywała zarówno sprawy wniesione w pierwszej instancji (tzw. sprawy pierwsiastkowe), jak i odwoławcze. Zazwyczaj raz do roku przedstawiała sprawozdanie z działalności na Egzekutywie KW. Również w czasie każdej konferencji sprawozdawczo-wyborczej podsumowywała swoją działalność. O dużym znaczeniu WKKP świadczy to, że jej członkowie byli wybierani na wspomnianej konferencji (dotyczyło to także WKR), w przeciwieństwie do pozostałych tzw. komisji problemowych wyłanianych przez Plenum KW. Komisje kontroli partyjnej oprócz przygotowywania sprawozdań i notatek dla kierownictwa krakowskiej PZPR zakładały także teczki osobowe członków i kandydatów partii, wobec których prowadzono wewnątrzpartyjne postępowania. Gros spraw, którymi zajmowała się WKKP, były to odwołania od decyzji niższych instancji partyjnych. Najwięcej postanowień o nakładaniu kar partyjnych podejmowały POP oraz powiatowe organizacje partyjne. Interwencja WKKP zdarzała się nieczęsto. Była ona wynikiem listów, często anonimów wysyłanych przez różne osoby. Hierarchicznie WKKP, choć powoływana przez władze wojewódzkie, podlegała *de facto* Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP), która władna była uchylać i zmieniać jej decyzje w zgodzie z zasadą centralizmu demokratycznego przewidującą podporządkowanie niższych instancji partyjnych wyższym. Materiał archiwalny zgromadzony w zespole WKKP (teczki personalne prowadzone przez kontrolę partyjną mają odrębne sygnatury) na pewno stanowi ważne źródło dla poznania rzeczywistej sytuacji w PZPR. Widać z niego wyraźnie, że wbrew propagandowym sloganom partia nie była monolitem. Zasady wynikające ze statutu, a jeszcze bardziej instrukcji i wytycznych KC i KW były inaczej egzekwowane wobec przedstawicieli aparatu (zwłaszcza wysokiego szczebla) niż w wypadku szeregowych członków PZPR zwłaszcza na wsi, gdzie patrzono przez palce, gdy np. sołtys należący do partii uczestniczył w „impresach religijnych” (tak w partyjnym żargonie określano uroczystości religijne)¹⁹. Analogiczna sytuacja dotycząca np. sekretarza KP mogła skończyć się odwołaniem ze stanowiska. Rola kontroli partyjnej zmieniała się oczywiście z biegiem lat. W okresie stalinowskim, kiedy to usuwano z partii wielu członków

¹⁸ Korzystam ze sprawozdań WKKP za lata 1964–1970, AP Kr, KW PZPR — Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, sprawozdania z lat 1964–1970, sygn. 51/VI/16, k. 100–180.

¹⁹ AP Kr, KW PZPR — Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, Sprawozdania z lat 1964–1970, sygn. 51/VI/16, k. 100–180.

i kandydatów (często pretekstem do tego rodzaju działań była przeprowadzana cyklicznie wymiana legitymacji partyjnych), postrzegano ją jako zagrożenie i narzędzie represji stojące na straży czystości szeregów partyjnych. Po 1956 r. stała się rutynowym organem podejmującym działania raczej w trybie odwoławczym. Natomiast wspomniana wyżej WKR zajmowała się ewidencją członków partii, opłacaniem składek, w jej gestii były również zagadnienia związane budżetem PZPR i kontrolą jego wykonania²⁰. Również ona przedkładała na posiedzeniu Egzekutywy KW roczne sprawozdanie ze swej działalności (podobne dokumenty składała na konferencji sprawozdawczo-wyborczej), prowadziła poza tym kontrole w terenie, choć w tym zakresie możliwości jej działania były ograniczone (przynajmniej jeśli chodzi o województwo krakowskie), ponieważ miała przyznany przez KW tylko jeden etat instruktora. Z punktu widzenia badacza najważniejsza jest dokumentacja związana z preliminarem budżetowym partii i kontrolą jego wykonania, wykazami etatów wraz sumami wynagrodzenia podstawowego, dodatków socjalnych i za wysługę lat oraz zestawieniami dotyczącymi stopnia opłacalności składek partyjnych przez poszczególne organizacje PZPR.

Kancelaria I sekretarza KW

W tym zespole poza omówionymi wcześniej materiałami z posiedzeń Sekretariatu KW znajdują się wytyczne i instrukcje KC oraz KW²¹. Są to zarówno decyzje o charakterze *stricto* organizacyjnym dotyczące sposobu przeprowadzania konferencji sprawozdawczo-wyborczych, wyborów poszczególnych organów decyzyjnych (plenium, egzekutywa, sekretariat) na poziomie wojewódzkim, powiatowym, miejskim, dzielnicowym i podstawowym, jak i zalecenia dotyczące konkretnych zagadnień. Są tam więc materiały dotyczące właśnie stosunku do tych członków partii, którzy nie ukrywają swojej religijności, można tam także znaleźć wytyczne dotyczące organizacji świąt i uroczystości, zagadnień gospodarczych i oświatowych. Znajduje się tam także cenny materiał biograficzny. Chodzi o tzw. wnioski o odznaczenia oraz spisy odznaczonych, a także wpisy do tzw. księgi pamiątkowej Krakowa. Aby poznać zasady funkcjonowania struktur PZPR, należy przestudiować wszelką dokumentację związaną z kwestiami formalno-organizacyjnymi. Pozwala to na porównanie formalnych założeń wypracowanych przez poszczególne organy, od KC po POP, z praktyką stosowaną w partii na co dzień. Interesująca jest także bieżąca korespondencja rozsyłana przez kancelarię I sekretarza KW oraz przychodząca do niej. Chodzi tutaj przede wszystkim o wspomniane już wyżej Biuro Listów (potem wydział), gdzie nadchodziły pisma z terenu od członków partii, ale także od zwykłych ludzi, którzy uważali, że dotykające ich trudne sprawy może rozwiązać bezpośrednio I sekretarz KW²². Analiza tego rodzaju korespondencji jest pomocna w próbie odpowiedzi na pytanie, jak ludzie widzieli rzeczywiste znaczenie i siłę przebiecia partyjnych decydentów oraz czy i/lub jaki to miało wpływ na ich życie.

Administracja państwowa i organizacje społeczne

PZPR miała wpływ na praktycznie wszystkie dziedziny życia społecznego (w najmniejszym stosunkowo stopniu dotyczyło to Kościoła katolickiego) oraz oczywiście na urzędy publiczne. Na poziomie wojewódzkim chodzi przede wszystkim o rady narodowe. Wybory

²⁰ Ibidem — Sekretariat, Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej z opłacania składek z lipca 1983 r., sygn. 91/VI/1, t. 63, k. 80–120.

²¹ Ibidem — Kancelaria I sekretarza, Materiały (korespondencja i składy komisji problemowych KW z lat 1980, 1984), sygn. 91/VI/8, t. 8, k. 30–60.

²² AP Kr, sygn. 51/VI/23, Podział obowiązków sekretarza KW PZPR w zakresie kierowania Wydziałami z 6 maja 1975, k. 59.

do tych organów były ściśle koncesjonowane. Zanim jeszcze formalny akt wyborczy miał miejsce, było już ustalone, ile miejsc dostaną PZPR, ZSL, SD i bezpartyjni, przy czym ta pierwsza zawsze miała ponad 50 proc.²³ Oczywiście personalne wpływy komunistów na rady były najmniejsze na poziomie gmin i gromad — tam najwięcej przedstawicieli miało ZSL. W kontekście badania historii PZPR najważniejsze znaczenie ma pokazanie kontaktów oraz więzi występujących między poszczególnymi radami a komitetami partii na danym terenie. Przejawiały się one w częstych wizytach przedstawicieli rad narodowych na posiedzeniach partyjnych gremiów. Najważniejsze decyzje nie mogły zapaść bez zgody partii, bardzo często zresztą przewodniczący rad szczebla wojewódzkiego, powiatowego czy gminnego wchodził w skład egzekutyw poszczególnych komitetów²⁴. Podobnie wyglądała sytuacja, jeśli chodzi o inne organy państwa (sąd, prokuratura, kuratorium oświaty,) których szefowie także zasiadali w egzekutywach i komitetach poszczególnych instancji partyjnych. Zachowały się także notatki (zwłaszcza w dokumentacji Sekretariatu KW) ze spotkań kierownictwa wojewódzkiego partii z kierownictwem prokuratury (chodzi o lata osiemdziesiąte ubiegłego wieku), gdzie partyjni decydenci wręcz ustalali linię postępowania organów prokuratorskich, a jeden z prokuratorów (Henryk Sołga) został w 1984 r. pozbawiony stanowiska za słabe realizowanie celów i interesów PZPR²⁵. Mimo podkreślania w oficjalnej propagandzie, że kres ręcznego sterowania organami państwa przez aparat PZPR skończył się po Październiku 1956, w praktyce podporządkowanie instytucji administracyjnych partii komunistycznej było bardzo duże, co wykluczało nawet jakiegokolwiek pozory niezależności urzędników. Podobnie było w gospodarce. Zakłady pracy traktowano jako rezerwar stanowisk dla towarzyszy, którzy z różnych względów odchodzili z aparatu partyjnego. Oczywiście kompetencje nie miały tutaj żadnego znaczenia. Także zwierzchnictwo PZPR nad tzw. organizacjami społecznymi (stanowiącymi w rzeczywistości przybudówkę partii) było silne i decydujące. Chodziło tu o młodzieżówkę, jaką był Związek Młodzieży Polskiej (później zmienił nazwę kilkakrotnie, początkowo na Związek Młodzieży Socjalistycznej, potem na Federację Socjalistycznych Związków Młodzieży)²⁶. Przygotowywała ona w istocie kadry partyjne. Podobnie było z Socjalistycznym Związkiem Studentów Polskich. Dokumentacja tych organizacji, jeśli chodzi o województwo krakowskie, znajduje się w oddziale Archiwum Państwowego w Krakowie w Spytkowicach²⁷.

²³ AP Kr, KW PZPR — Sekretariat, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Krakowie z 14 I 1960, zatwierdzenie kandydatur na wiceprzewodniczących Rad Narodowych, sygn. 51/VI/5, k. 20–60.

²⁴ Dobrym przykładem jest tutaj Józef Zagórzański, długoletni przewodniczący WRN w Krakowie (1954–1972), a zarazem członek Egzekutywy KW w tych samych latach. Por. J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania...*, s. 66–70.

²⁵ Sołga był prokuratorem wojewódzkim w latach 1975–1984. Wniosek o jego odwołanie został złożony 29 XII 1983 r., jego głównym motywem było to, że wspomniany prokurator „nie wykazuje konsekwencji i zdecydowania w realizacji polityki partii w prokuraturze”. Sprawę tę rozpatrywały dwie egzekutywy z 9 stycznia i 23 marca (zatwierdzono wtedy jego odwołanie). AP Kr, KW PZPR — E, Protokoły z posiedzeń Egzekutywy Komitetu Krakowskiego z 9 I 1984 r., sygn.91/IV/55, k. 30–50; i 23 marca 1984 sygn. 91/IV/56, k. 10–40.

²⁶ J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania...*, s. 84–86.

²⁷ Informacja na podstawie inwentarza archiwalnego AP Kr.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Po krótkim omówieniu zasobu archiwalnego dotyczącego PZPR w archiwach państwowych przechodzę do materiałów zgromadzonych w Instytucie Pamięci Narodowej. Największe znaczenie mają tutaj informacje biograficzne oraz dokumentacja fotograficzna dotycząca członków partii. Podstawowy rodzaj dokumentacji przechowywany w IPN to akta organów bezpieczeństwa, czyli policji politycznej komunistycznego państwa²⁸. Związki bezpieki z partią były bardzo silne od początku „ludowej” Polski (1944 r.). Przy tym pozostające pod bezpośrednim nadzorem Moskwy Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego i jego agendy były nie tylko narzędziem brutalnej walki z polskim podziemiem niepodległościowym, opozycją polityczną i wszelkimi przejawami społecznego oporu, ale także instrumentem permanentnej kontroli członków partii, w tym jej ścisłego kierownictwa. W okresie stalinowskim na poziomie organizacji partyjnych w województwie i powiatowych bezpieczeństwa miała spory wpływ na decyzje partii. Zawsze szef wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa wchodził do Egzekutywy KW, a szef powiatowego urzędu bezpieczeństwa do Komitetu Powiatowego PZPR.

Po likwidacji MBP i powołaniu Służby Bezpieczeństwa sytuacja uległa pewnej zmianie — wzrosła rola egzekutywy jako organu nadrzędnego wobec SB, ale do końca PRL w Egzekutywie KW (nie tylko w Krakowie) zasiadał niejako z urzędu kolejny komendant wojewódzki Milicji Obywatelskiej²⁹. Sporadycznie — nie rzadziej niż raz w roku — składał on przed egzekutywą raporty „o stanie porządku i bezpieczeństwa publicznego w województwie”. Poza tym w każdym pionie organizacyjnym zarówno SB, jak i MO musiały działać co najmniej POP, w większych zaś jednostkach, jak choćby Komenda Wojewódzka MO, były to komitety zakładowe³⁰. Akta wytworzone przez te specyficzne organizacje partyjne na pewno są warte uwagi ze względu na to, że pokazują funkcjonowanie PZPR w najbardziej niewralgicznym punkcie systemu komunistycznego. W dokumentacji zgromadzonej w zasobach IPN można odnaleźć także materiały z postępowań sądowych i prokuratorskich dotyczących niektórych członków partii oskarżonych o nadużycie zajmowanego stanowiska i przestępstwa gospodarcze. Są one ważnym uzupełnieniem zasobu zgromadzonego przez kontrolę partyjną, o której wspominałem wyżej. Są także sprawy prowadzone przeciwko obywatelom o „znieważenie i lżenie” samej partii oraz jej przywódców (pochodzą zarówno z początków rządów komunistycznych w Polsce, jak i z późniejszego okresu)³¹. Pokazują one niewątpliwie dużą wrażliwość podporządkowanych *de facto* PZPR organów sprawiedliwości na wszelkiego rodzaju wystąpienia, ulotki itp., które mogły być uznane za obelżywe wobec „przewodniej siły narodu”. Warto także wspomnieć o takich materiałach, jak instrukcje i wytyczne KC zgromadzone w każdej organizacji partyjnej w sądzie, prokuraturze (cywilnej i wojskowej) oraz komendach i posterunkach MO. Były tam także materiały ideologiczne związane ze szkoleniem partyjnym oraz ze zjazdami partii czy konferencjami sprawozdawczo-wyborczymi. Interesujące dla historyka badającego różne warstwy i struktury partyjne są także akta dotyczące działania POP w jednostkach wojskowych (np. 5 Podhalańska Brygada Wojsk

²⁸ Posługuję się tutaj informacjami z *Informatora o zasobie historycznym archiwum krakowskiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej i zasadach jego udostępniania*, red. A. Czocher, R. Dyrce, J. Kwilosz, Kraków 2008.

²⁹ J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania*; autor podaje składy Egzekutyw w latach 1949–1988, s. 64–75.

³⁰ *Informator...*, s. 54–92.

³¹ *Ibidem*, s. 95–126.

Obrony Wewnętrznej w Wadowicach)³². Nie mniej ważne z punktu widzenia badawczego są akta organizacji partyjnych działających w ramach bezpieczeństwa (do połowy lat pięćdziesiątych w urzędach bezpieczeństwa, potem w urzędach spraw wewnętrznych). Stopień kontroli wojewódzkich władz partii nad tymi organizacjami nie był duży, choć zwłaszcza w okresie takich wydarzeń jak Październik 1956 partia bardziej im się przyglądała. Charakterystyczne dla POP czy też KZ znajdujących się w ramach MO i UB (potem SB) było bardzo duże upartyjnienie pracowników i funkcjonariuszy. Skrupulatnie przy tym dbano o „czystość ideologiczną i wierność pryncypiom marksizmu–leninizmu” członków i kandydatów partii oraz ich rodzin. Jeśli zdarzało się, że np. dzieci funkcjonariuszy uczęszczały na naukę religii, wdrażano postępowanie wewnątrzpartyjne wobec danego funkcjonariusza, by zmienił postawę swojej rodziny. Takie działania naruszające wolność sumienia i prywatność było rażąco sprzeczne nie tylko ze statutem PZPR, ale także z artykułem 70 konstytucji PRL.

Dla wnikliwych studiów nad funkcjonowaniem PZPR, nie tylko zresztą w skali wojewódzkiej, bardzo duże znaczenie ma ustalenie podstawowych faktów biograficznych członków i kandydatów partii. Chodzi tutaj zwłaszcza o osoby pełniące konkretne funkcje w partyjnej hierarchii i wchodzące w skład gremiów od szczebla POP aż po KC PZPR. Bardzo pomocne są w tym względzie wszelkiego rodzaju spisy i wykazy gromadzone przez organizacje partyjne przy okazji zjazdów partii, konferencji sprawozdawczo–wyborczych, wyjazdów na uroczystości itp. Zawarte tam dane (zwłaszcza wyciągi z akt osobowych) pozwalają prześledzić życiorys i karierę partyjną oraz zawodową osób proponowanych i zatwierdzanych na dane stanowisko³³. Natomiast jeśli chodzi o dokumentację fotograficzną oraz uzupełnienie danych z wyżej wymienionych źródeł duże znaczenie mają akta paszportowe zgromadzone w zasobach IPN. Ponieważ dygnitarze i prominentni członkowie PZPR wyjeżdżali za granicę w ramach zarówno obowiązków służbowych, jak i w celach wypoczynkowych, zachowało się dosyć sporo takich właśnie materiałów. Pozwalają one na stworzenie w miarę spójnego obrazu dotyczącego pochodzenia, wykształcenia oraz dróg awansu osób, które w komunistycznym aparacie władzy odgrywały istotną rolę.

Inne archiwalia

Oczywiście do PZPR w jakiś sposób odnosiły się wszystkie instytucje oraz organizacje o charakterze oficjalnym, dlatego możliwości badania partii komunistycznej w Polsce są bardzo szerokie. Należy naturalnie selektywnie podchodzić do ogromnego materiału zgromadzonego na ten temat w zasobach poszczególnych archiwów. Związane jest to z faktem, że większość osób piastujących kierownicze stanowiska (zwłaszcza dotyczy to poziomu wojewódzkiego) w partii nie pozostawała na danym stanowisku przez dłuższy czas. Ta rotacja i fluktuacja kadr sterowana na poziomie centralnym miała zwiększyć i tak dużą władzę KC PZPR nad poszczególnymi organizacjami partyjnymi³⁴. W związku z tym informacje

---

³² Informator..., s. 127–135.

³³ Wspomniane wyciągi z akt osobowych są załącznikami do protokołów z posiedzeń Sekretariatu i Egzekutywy KW.

³⁴ W okresie stalinowskim KC PZPR do poszczególnych organizacji partyjnych uważanych za szczególnie ważne wysyłał tzw. organizatorów partyjnych, mających na bieżąco kontrolować teren, w Nowej Hucie takim organizatorem był Józef Zagórzański, późniejszy długoletni przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej i członek Egzekutywy KW w Krakowie, *II Zjazd PZPR. Wystąpienie J. Nagórzańskiego*, „Nowe Drogi” 1954, nr 3(57), s. 326–328.

o poszczególnych osobach mogą znajdować się w różnych miejscach w kraju. Przykładowo sekretarz KW PZPR w Krakowie Mieczysław Hebda został w 1968 r. przeniesiony na stanowisko I sekretarza KW do Zielonej Góry³⁵. Część działaczy (zwłaszcza po odwilży 1956 r.) musiała odejść z aparatu partyjnego, starano się znaleźć zatrudnienie zwłaszcza w gospodarce, organizacjach społecznych, spółdzielniach itp., więc informacje o nich znajdują się w organizacjach partyjnych, do jakich ich przypisano.

Badanie funkcjonowania PZPR na poziomie wojewódzkim (oraz niższych) jest bardzo potrzebne dla podjęcia próby zarysowania działalności w Polsce partii o charakterze totalnym, której celem było opanowanie wszystkich dziedzin życia społecznego a nawet indywidualnego. Poprzez wpływ na obsadę praktycznie wszystkich stanowisk publicznych, zwłaszcza o charakterze kierowniczym (od dyrektora szkoły po ministra), partia stała się niemal synonimem władzy, szczególnie w powszechnym odczuciu. Bez jej woli nie można było podjąć działań na forum publicznym. Dlatego mówiąc o archiwaliach dotyczących partii, nie odnosimy się wyłącznie do dokumentacji wytworzonej przez samą partię. Należy też zwrócić baczną uwagę na materiały wypracowane przez organy administracji państwowej, różnego rodzaju organizacje itp. Jeśli chodzi o interesujący nas tutaj przede wszystkim poziom wojewódzki, najważniejsze pod tym względem będą protokoły z posiedzeń Prezydium oraz całej Wojewódzkiej Rady Narodowej, prace klubu radnych PZPR³⁶. Już sam fakt, że każdy przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) wchodził w skład Egzekutywy KW, stanowił potwierdzenie nadrzędnej roli partii w stosunku do administracji oraz implikował dalsze konsekwencje — czyli objęcie przez partię faktycznej kontroli nad radami narodowymi. Podobnie rzecz wyglądała, jeśli chodzi o koncesjonowane związki zawodowe (nad którymi partia sprawowała władzę przez wojewódzką komisję związków zawodowych), Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej czy inne stowarzyszenia. Analogicznie wyglądała sytuacja z Wojewódzkim Komitetem Frontu Narodowego grupującym oprócz PZPR jego satelitów ZSL i SD w celu kontrolowania farsy zwanej wyborami do Sejmu i rad narodowych. Organizacje partyjne miały także decydujący wpływ na funkcjonowanie teatrów, uniwersytetów, szkół, spółdzielni mieszkaniowych, PGR-ów itp. W dokumentacji tych wszystkich instytucji możemy znaleźć ciekawe informacje odnoszące się *stricto* do PZPR i jej członków. Pokazuje to zarazem, że partia komunistyczna była czymś specyficznym, co wymyka się z definicji partii funkcjonujących w systemach demokratycznych. W Polsce po 1944 r. partia dublowała w swoich wewnętrznych organach instytucje państwowe (powoływano w KW wspomniane już wyżej komisje problemowe). Interesującym źródłem są także materiały zgromadzone w istniejących przy poszczególnych KW referatach historii partii. Były to relacje i życiorysy. Pisali je byli członkowie Komunistycznej Partii Polski, Gwardii, a następnie Armii Ludowej. Miały one charakter raczej propagandowy, ubarwiały jedne zdarzenia, pomijały lub zafalszowywały inne. Niemniej jednak ta dokumentacja pozwala znacząco uzupełnić życiorysy poszczególnych członków partii komunistycznej. Nie należy także pominąć materiałów dotyczących PZPR i jej członków wytwarzanych przez partie satelickie: SD i ZSL. O ile w wypadku tej drugiej (biorąc pod uwagę województwo krakowskie), możemy mówić o w pełni zabezpieczonym zasobie archiwalnym w Archiwum Państwowym, o tyle jeśli chodzi o materiały SD,

³⁵ J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania...*, s. 29.

³⁶ Wspomniana dokumentacja dotycząca województwa krakowskiego znajduje się w Archiwum Państwowym w Krakowie. Chodzi zespół Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie (1950–1975), nr 696/0.

sytuacja jest bardziej skomplikowana pod względem prawnym (stronictwo formalnie istnieje nadal) i wspomniana dokumentacja nie jest szerzej dostępna. Szczególne napięcia między ZSL i SD występowały w czasie wyborów do Sejmu i rad narodowych (zwłaszcza najniższego szczebla), co wynikało ze słabej pozycji komunistów w gminach³⁷. Warto jeszcze wspomnieć, że naturalnie bogatym źródłem, jeśli chodzi o analizowanie funkcjonowania PZPR na poziomie wojewódzkim, jest Sektor Sprawozdawczy KC, gdzie sływały regularnie relacje z najważniejszych konferencji sprawozdawczo-wyborczych, plenów KW, egzekutyw. Również przedstawiciele BP, KC brali udział w wyjazdach w teren i pozostały z tego materiały. Ważnym uzupełnieniem kwerend archiwalnych jest także analiza ówczesnej prasy partyjnej; w naszym wypadku byłyby to „Trybuna Ludu”, „Gazeta Krakowska”, „Nowe Drogi.

PZPR była organizacją, która w okresie swego formalnego istnienia (1948–1990) decydowała o kształcie oficjalnego życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego w Polsce. Jednak zwłaszcza pod koniec lat osiemdziesiątych jej wpływ na rzeczywistość społeczną był już znacznie mniejszy niż wcześniej. Była ona jednocześnie narzędziem dominacji sowieckiej nad naszym krajem. Wytworzyła przez ten czas ogromną ilość materiałów zarówno o charakterze oficjalnym, jak i wewnątrzpartyjnym. Przez długie lata Polacy znali tylko propagandową wizję „przewodniej siły narodu wiodącej do socjalizmu”, za tą fasadą kryły się jednak cynizm, korupcja, wykorzystywanie zajmowanych stanowisk do korzyści osobistych, serwilizm wobec Moskwy i brak podmiotowości na arenie międzynarodowej, a także brutalna walka z wszelką opozycją i Kościołem katolickim. Państwo komunistyczne dążyło do poddania ludzi wszechobecnej indoktrynacji, której celem było ubezwłasnowolnienie człowieka i poddanie go wpływowi oficjalnej propagandy. Tymczasem członkowie Partii, zwłaszcza pełniący ważne funkcje w aparacie PZPR, mieli zagwarantowane liczne przywileje socjalno-bytowe (wysokie pensje, premie, liberalny system emerytalny), o których szary człowiek mógł tylko pomarzyć. Pokazanie poprzez wnikliwe studia, jak wyglądała od podszewki PZPR, nie tylko w województwie, ale całym kraju, jest fundamentem dla poznania istotnej części najnowszej historii Polski.

The PUWP in Cracow – Archival Basis

For decades the Polish United Workers' Party (PUWP) wielded actual power in Poland. It supervised administrative institutions, industrial enterprises, the school system, cultural centres and many other domains of public life. Studies dealing with the mechanisms and structures of the Party are one of the most important research postulates regarding recent Polish history. The article presents sources concerning the “leading national force” in the voivodeship of Cracow. This special region boasted extensive historical traditions and remained rather inimical towards the communists. The most prominent archival resources are to be found at the National Archive in Cracow: material from such Party bodies as Report–election Conferences, the Plenum, the Executive and the Secretariat of the Voivodeship Committee. Just as essential is the documentation created by particular departments, making it possible to observe the daily functioning of the Party apparatus, nomenclature, and activists as well as rank–and–file members and candidates. A complementary portrayal calls for examining also acts of the Voivodeship Party Control Commission and the Voivodeship Revision Commission. Supplementary

---

³⁷ Była tak np. w trakcie wyborów do Sejmu w 1957 r. AP Kr, KW PZPR — E, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Krakowie z dnia 12 stycznia 1957 r. Informacja o sytuacji w województwie w związku z wyborami z 11 stycznia 1957, sygn. 51/IV/40, k. 27–29, 31–32.

sources include administrative material and the press of the period. It is impossible to describe the functioning of the Party without familiarity with the documentation of the Voivodeship Security Office and the Security Service, today part of the resources of the Institute of National Remembrance. The author systematically examined and described the most significant archival material concerning the PUWP in Cracow.